

Essay

Een kritische evaluatie van Beatrice de Graafs model van radicale verlossing¹

Rik Peels

Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Religie & Theologie en Faculteit Geesteswetenschappen
h.d.peels@vu.nl

Nora Kindermann

Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Religie & Theologie en Faculteit Geesteswetenschappen
n.n.kindermann@vu.nl

Inleiding

In deze korte reactie houden wij tegen het licht wat wij als de kern van het boek van Beatrice de Graaf beschouwen: het model van radicale verlossing. Deze analyse is vooral bedoeld om het model op onderdelen te reviseren en te preciseren, alsook suggesties te doen hoe het model verder ontwikkeld zou kunnen worden.

Wij zetten echter eerst graag kort uiteen waarom wij deze monografie als een meer dan welkome aanvulling op de bestaande literatuur beschouwen. De Graaf wil de subjectiviteit van de veroordeelde terrorist serieus nemen, dat wil zeggen: zijn of haar overtuigingen, geloof, narratieven en redenen. Zo schrijft zij: “Om te begrijpen wat hen [uitreizigers, RP&NK] bewoog om jihadist te worden en zich in Syrië in een bloedige burgeroorlog te storten, moeten we hun overtuigingen en hun geloof serieus nemen” (De Graaf 2021: 10). Daarmee keert ze zich expliciet af van een paradigma waarin terroristen als psychisch of zelfs psychiatrisch afwijkend worden beschouwd (ibid.: 13). Dit sluit goed aan bij een benadering in terrorismestudies die de laatste jaren prominenter wordt. In deze benadering wordt de terrorist beschouwd als een normaal, rationeel en gezond persoon met abject gedrag en problematische overtuigingen. Hierbij wordt het eerste-persoonspectief uitdrukkelijk serieus genomen.² Dit paradigma

¹ De auteurs hebben in gelijke mate bijgedragen aan dit essay.

² Zie bijvoorbeeld Cassam (2018, 2022, 2021), Dawson (2019, 2021a, 2021b) en Horgan (2003, 2005).

ma treffen we overigens ook aan in gerelateerde vakgebieden, zoals onderzoek naar fundamentalisme, extremisme, fanatisme en complotdenken. Diverse filosofen en sociologen hebben bijvoorbeeld recent betoogd dat complotdenkers in wetenschappelijk onderzoek niet gepathologiseerd moeten worden en dat het inbouwen van pejoratieve elementen als irrationaliteit in de analyse van complotdenken niet gerechtvaardigd is (Dentith 2014), of dat we veel winnen bij etnografisch onderzoek waarin we de getuigenis van de complotdenker omtrent haar eigen overtuigingen en de motivaties daarvoor serieus nemen (Harambam 2020). Het serieus nemen van het eerste-persoonsperspectief, leidt tot een beter begrip en een adequater beeld van, onder andere, terroristen, extremisten, fundamentalisten en complotdenkers.

Hoewel De Graafs onderzoek poogt veroordeelde terroristen en hun subjectiviteit beter te begrijpen, onderstreept zij doorgaans hoe verschillende factoren op diverse niveaus invloed hebben op het radicaliseringsproces, zoals familiegeschiedenis, geografische locatie, het aanbod aan verlossingsverhalen en het criminele verleden van de veroordeelde terroristen. Een deugd van haar bijdrage is dat ze keer op keer benadrukt dat subjectieve factoren, zoals overtuigingen, redenen, religiositeit en narratieven, relevant zijn in het radicaliseringsproces. Deze interacteren echter altijd met diverse sociale, politieke en economische factoren, op individueel, groeps- en maatschappelijk niveau. Zoals De Graaf opnieuw benadrukt in de introductie tot dit dossier moeten subjectieve factoren, zoals narratieven, redenen en overtuigingen, altijd worden begrepen in een bredere sociologische, culturele en historische context. Hiermee sluit ze aan bij een traditie van onderzoekers die een interpretatieve kijk hebben op sociale interactie, en de nadruk leggen op (sociale) processen van betekenisgeving (zie Lindekilde 2014).

Deze benadering komt terug in De Graafs narratieve methode. Door het bestuderen van levensverhalen voegt De Graafs boek op empirisch vlak veel toe. Er is weinig kennis over de rol van (religieuze) overtuigingen in het proces van radicalisering en er zijn nog relatief weinig systematisch vergaarde data over de opvattingen van terroristen.³ De Graafs studie draagt bij aan het opvullen van deze markante lacune. Daarmee verschaft ze toegang tot de belevingswereld van terroristen en maakt het mogelijk om een visie op de aard en relevantie van religieuze motivaties voor terrorisme te ontwikkelen, alsook hoe die religieuze motivaties zich verhouden tot bestaande religieuze en culturele verhalen. Het onderscheidende aan haar methode is dat ze de narratief-historische benadering aanvult met psychologische concepten. In het bijzonder laat ze zien hoe verlossingsverhalen (zie MacAdams 2006) als cultureel beschikbaar repertoire terugkomen in de narratieven van veroordeelde terroristen. Hiermee is haar aanpak sterk interdisciplinair.

In het vervolg bevragen we het model van radicale verlossing op drie punten: zijn aard en functie, de relatie tussen het eerste- en het derde-persoonsperspectief in verklaringsmodellen, en de rol van emoties en verlangens in het omarmen van

³ Dawson (2021b: 4-5) merkt terecht op dat er weinig data zijn over de precieze overtuigingen en de religiositeit van terroristen. De data die wel beschikbaar zijn kennen belangrijke lacunes en zijn niet altijd even betrouwbaar.

het radicale-verlossingsnarratief.

De aard en functie van het model van radicale verlossing

De Graaf ontwikkelt op basis van een kwalitatieve analyse van de levensverhalen van terrorismeveroordeelden het model van radicale verlossing. Dit model wordt gepresenteerd in drie luiken bestaande uit vijf fasen. Het eerste luik, het *gevoelde tekort*, heeft twee onderdelen:

1. gevoelens en overtuigingen van kwaad en onrecht;
2. de overtuiging dat de terrorist zelf verantwoordelijkheid draagt voor deze situatie en tekort schiet (De Graaf 2021: 86).

Het tweede luik, genaamd *overgave en strijd*, bestaat uit:

3. de overtuiging dat dit alleen verholpen kan worden door opoffering en strijd (ibid.: 116).

Het derde luik bestaat uit het *offer zelf* dat wordt gebracht en kent wederom twee onderdelen:

4. de praxis van boetedoening of wraak om zo verlossing of bevrijding te bereiken of symboliseren;
5. de strijd, waarvan het offer onderdeel is, moet gevalideerd worden door de achterban (ibid.: 167).

We beschouwen dit als een waardevolle aanvulling op de bestaande literatuur, mede door de kwalitatieve en inductieve basis van deze conceptualisering. De vraag is echter hoe we dit model precies dienen te duiden. De Graaf gebruikt de metafoer van een drieluik of een luik met drie panelen, maar wat is precies de aard van het model en welke functie heeft het? Voor wat betreft de aard: is het een narratief (De Graaf 2021: 86), een model (ibid.: 169, 279), een theorie (ibid.: 279), een schema (ibid.: 269), een cyclus (ibid.: 269) of gewoon een trits (ibid.: 256), om de woorden van De Graaf zelf te gebruiken? Dat zijn nogal verschillende dingen. Beschrijft het, duidt het, verklaart het? De Graaf benoemt wel expliciet dat het bij de drie of vijf fasen gaat om *conceptuele* en niet om *temporele* fasen of stappen (ibid.: 44). Probleem is dan wel dat een cyclus bij uitstek temporeel is, en dat ook de termen ‘stappen’ of ‘fasen’ een volgorde in de tijd suggereren.

De Graaf zegt zich in eerste instantie te richten op het beter *begrijpen* van de orthopraxis van radicale verlossing (De Graaf 2021: 308). Toch dringt zich aan de lezer de vraag op of, en hoe, haar bevindingen kunnen bijdragen aan het verklaren van terrorisme. Zo schrijft ze in de introductie tot hoofdstuk 4, “Dromen van de Woes-

tijn”, het volgende:

In dit hoofdstuk gaat het allereerst om die fase in het leven van de ex-gedetineerde: het moment dat hij beelden en dromen *begint te ontwikkelen* over de strijd, en die dromen *naast zijn actuele leven legt*. We zullen zien dat avontuur en overgave, geloof en praktijk goed samengaan, en dat gevoelens van tekort en frustratie *in toenemende mate aan het verlangen naar zuivering en actie gekoppeld raken*. (De Graaf 2021: 86, cursivering RP&NK)

Dit citaat laat de interpretatie toe dat causale verbanden of mechanismes tussen de componenten van haar model bestaan. Bijvoorbeeld dat gevoelens van tekort en frustratie causaal gerelateerd zijn aan, of zelfs een (gedeeltelijke) verklaring bieden voor, het verlangen naar zuivering en vervolgens aan een bepaald idee van wat de juiste handelingen zijn om deze zuivering te bereiken.

Daarnaast stelt De Graaf voor om *redemption* toe te voegen aan al bekende motivaties voor terrorisme: *revenge*, *renown* en *reaction*. Dit suggereert dat haar model wel degelijk bedoeld is om een *verklaring* te bieden: de reden waarom terroristische aanslagen worden gepleegd is om de doelen *revenge*, *renown*, *reaction*⁴ of *redemption* – of wellicht een combinatie van deze vier – te verwezenlijken. Ten slotte vragen we ons af hoe deze vier motivaties voor terrorisme zich tot elkaar verhouden. Stap 4 spreekt immers expliciet over wraak (*revenge*), en stap 5 betreft validatie of erkenning door de achterban. Dit roept de vraag op hoe erkenning door de achterban gerelateerd is aan *renown*. Wat is de relatie van het model van radicale verlossing model tot de elementen van *revenge*, *renown* en *reaction*?

We willen ook graag een constructieve suggestie doen. Het model van radicale verlossing model laat zich volgens ons het beste duiden als een *temporeel* en niet louter als een *conceptueel* model. Er zijn namelijk causale of in ieder geval probabilistische relaties tussen de diverse stappen. Iemand ziet bijvoorbeeld hoe zijn volk of groep wordt behandeld, en ontwikkelt, in interactie met religieuze en culturele narratieven en frames, allerlei gevoelens en overtuigingen omtrent kwaad en onrecht die zijn volk worden aangedaan (stap 1). Na die constatering daagt op een gegeven moment het gevoel of de overtuiging dat de terrorist daar verantwoordelijk voor is en tekortschiet (stap 2). Stap 2 kan alleen plaatsvinden als stap 1 goeddeels gezet is. Het betreft immers een overtuiging omtrent de situatie in stap 1. Vervolgens komt de terrorist tot de overtuiging dat de enige manier om van dat tekort af te komen een weg van opoffering en strijd is. Opnieuw: stap 3 veronderstelt dat stap 2 in grote mate gezet is. Die opoffering en strijd krijgen vervolgens gestalte in orthopraxis (stap 4). Pas als de gewelddadige handeling verricht is rijst de vraag of die ook gevalideerd wordt door de achterban (stap 5). Dit gezegd zijnde, zijn de relaties tus-

⁴ Richardson (2006) onderscheidt drie doelen van terroristische organisaties: *revenge*, *renown*, en *reaction*. Terroristen willen vaak wraak nemen voor onderdrukking, grieven, of eerdere geweldsincidenten. Terroristen willen bekendheid voor de zaak van hun terroristische organisatie, om angst te verspreiden, en roem voor zichzelf en de eigen organisatie. Ten derde willen terroristen met hun acties bepaalde reacties uitlokken, zoals militaire terugtrekking, capitulatie of zware repressieve maatregelen door de tegenstander.

sen die stappen of fasen in werkelijkheid natuurlijk wel iets complexer en hoeven ze niet lineair te zijn. De orthopraxis (stap 4) kan de opvatting dat opoffering en strijd de juiste weg is (stap 3) bijvoorbeeld versterken, en validatie door de achterban (stap 5) kan het ervaren gevoel van onrecht nog groter maken (stap 1).

Het is ook te verwachten dat heel wat terroristen deze cyclus keer op keer zullen doorlopen; de cyclus bestaat als het ware uit een hele serie kleinere cycli. De aard van de relaties tussen de fasen of stappen suggereert dus dat het model van radicale verlossing het beste ook als *temporeel* model begrepen kan worden. Het is daarmee in de eerste plaats *descriptief*: het beschrijft wat er in de levens van terroristen gebeurt, in ieder geval in de waarneming van terroristen zelf. Maar het heeft ook verklaringspotentieel. Zo zijn het sterk ervaren tekort en de overtuiging dat alleen radicale daden verlossing teweeg kunnen brengen, naast andere subjectieve en maatschappelijke factoren, twee van de zaken die mogelijkwijs een rol spelen in de beslissing van de terrorist om tot gewelddadige handelingen over te gaan.

Het eerste- en derde-persoonsperspectief in het verklaren en begrijpen van terrorisme

In het verlengde van bovenstaande discussie, richt onze tweede vraag zich op De Graafs insteek en de consequenties daarvan voor het verklaren van terrorisme. De Graafs onderzoek betreft het interpreteren van de redenen die veroordeelde terroristen zelf geven voor hun terrorisme. Deze redenen plaatst zij in een sociale context, door aandacht te besteden aan de sociale dimensie van betekenisgeving. Dit wordt duidelijk in haar analyse van het aanbod van verlossingsnarratieven (op collectief niveau). Zoals we reeds zeiden, beschouwen we deze invalshoek als uitermate belangrijk.

De Graaf laat zien dat de narratieven van de veroordeelde terroristen overkoeplende patronen delen. Ze toont echter ook aan hoe individueel verschillend de omstandigheden zijn waarin haar respondenten hun tekorten inschatten “via de lens van extreme religieuze (of levensbeschouwelijke) opvattingen” (De Graaf 2021: 257). Er bestaan dus veel overeenkomsten in de narratieven over hoe deze opvattingen uiteindelijk hebben geleid tot gewelddadige of geweldverheerlijkende handelingen. Er bestaan echter net zo goed verschillen in de concrete beweegredenen, omstandigheden en mogelijkheden van de respondenten. De Graaf geeft hier aandacht aan door de subjectieve relazen aan te vullen met factoren op micro-, meso- en macro-niveau die het omarmen van radicale-verlossingsnarratieven beïnvloeden.

Dit roept de volgende vraag op: hoe verhouden de inzichten in de subjectiviteit van veroordeelde terroristen zich tot pogingen om het gedrag van terroristen te verklaren vanuit een derde-persoonsperspectief, zoals psychologische verklaringen of verklaringen die een beroep doen op sociale verbindingen, groepsprocessen of economische achtergrond?

Om deze vraag te beantwoorden, is onder andere nodig dat we helder krijgen

wat we van een verklaring van terrorisme verwachten. Wat betekent het om terrorisme te verklaren en welke desiderata kunnen we formuleren voor dergelijke verklaringen? In een interview maakt Quassim Cassam bijvoorbeeld een onderscheid tussen enerzijds het doel om algemeen geldig uit te kunnen leggen waarom sommigen radicaliseren en overgaan tot politiek geweld en anderzijds het doel met aandacht voor specifieke en individuele karakteristieken van levensverhalen te kunnen uitleggen hoe een specifiek persoon is geradicaliseerd (Sardoč 2020). Hierbij staat de vraag centraal in hoeverre generaliseringsmogelijkheden zijn als het gaat over het verklaren van terrorisme. Daarnaast kan men zich afvragen of men van een verklaring verwacht dat ze behulpzaam is in het voorspellen van terrorisme. Het debat kan hier duidelijk nog profiteren van wetenschapsfilosofisch onderzoek naar de aard, variëteit en de doelen van wetenschappelijke verklaringen, en de verhouding tussen het verklaren en begrijpen of *verstehen*. Wat deze reflectie voornamelijk aan het licht brengt is dat het onduidelijk is hoe verklaren en verstehen zich tot elkaar verhouden, met name als het gaat over radicaal gedrag. Zoals bekend, worden de sociale wetenschappen van oudsher geteisterd door de controverse omtrent de vraag wat causaal verklaren en interpretatief begrijpen betekent voor sociale wetenschappen, en of deze elkaar uitsluiten of elkaar aanvullen (zie Peters 2014 voor een historisch overzicht van deze discussie; zie ook Hollis 1990, en Rosenberg 2012).

Natuurlijk kun je op basis van interviews met veroordeelde terroristen, dus mensen die radicale-verlossingsnarratieven hebben omarmd en daarnaar hebben gehandeld, geen conclusies trekken over waarom sommige mensen radicale-verlossingsnarratieven omarmen en andere juist meer gematigde versies. Ook kun je niet afleiden waarom sommige mensen, die radicale-verlossingsnarratieven hebben omarmd, gewelddadig worden en andere niet. Dit punt dient niet als kritiek op De Graaf's onderzoek. Wel vragen we ons af hoe De Graaf, na de tientallen interviews die ze heeft afgenomen, denkt over de verhouding van verklaren en begrijpen van terrorisme, en de mogelijkheid om terrorisme te verklaren. Is het mogelijk te verklaren hoe van alle mensen die dezelfde tekorten ervaren, maar een relatief klein deel radicale-verlossingsnarratieven omarmt, en waarom van deze groep maar een klein deel overgaat tot gewelddadige handelingen (de twee zogenaamde *problems of the few*, zie Dawson 2021)? En zo ja, hoe *integreren* we inzichten in de subjectiviteit van terroristen met onderzoek vanuit het derde-persoonsperspectief als het gaat om het verklaren van terrorisme? De Graaf zegt nog: "die stap naar omarming van terroristische, radicale verlossing, blijft bij alle wetenschappelijke verklaring en uitleg toch een raadsel" (De Graaf 2021: 311)? Wat betekent dit voor het hele project van het zoeken en formuleren van verklaringen van terrorisme?

De rol van affecten en verlangens in het begrijpen van radicale verlossing

Onze laatste vraag betreft de door De Graaf benadrukte rol van religie. Terrorisme

heeft volgens haar weliswaar met religie te maken, maar dan niet primair via het dogma of de orthodoxie, maar via de orthopraxis. Met andere woorden: niet primair via een bepaald theologisch godsbeeld of een levensbeschouwing, maar via het geleefde geloof (De Graaf 2021: 14-15). De Graaf meent daarom dat orthopraxis “de sleutel is tot het begrijpen van het geloof én het geweld van de terrorist” (ibid.: 15). Zij specificeert ‘orthopraxis’ nader als “een religieuze praktijk waarin vooral het streven naar *zuiverheid* en naar de correcte (meestal in de betekenis van strikte, orthodoxe of zelfs fundamentalistische) interpretatie van vormen, rituelen en praktijken centraal staat” (ibid.: 23). Het idee is dus dat radicale religieuze verlossingsnarratieven de nadruk leggen op het verrichten van de juiste *handelingen* en niet zozeer op het hebben van een serie ware *overtuigingen*.

De aandacht die De Graaf vraagt voor de handelingsdimensie van radicale-verlossingsnarratieven is interessant en belangrijk.⁵ Met de nadruk op orthopraxis brengt ze overtuigingen en handelingen dicht bij elkaar. Dit helpt bij het te boven komen van een te strenge dichotomie tussen geloof en gedrag.⁶ Ook bespreekt De Graaf emoties, zoals het ervaren van schuld of medelijden, en conatieve fenomenen, zoals het verlangen om iets te doen en de drang naar zuiverheid. Toch lijken bij De Graaf verlangens en emoties een bijzaak om radicale verlossing als orthopraxis te doorgronden en ligt de nadruk op de inhoud en invloed van geloofsovertuigingen en interpretaties. Dat brengt ons tot onze laatste vraag. Welke rol spelen emoties en verlangens in het model van radicale verlossing, en hoe moeten we deze duiden?

De Graaf bespreekt de rol van emoties vooral in verband met de vraag: waarom is een *frame* van radicale verlossing aantrekkelijk, waarom resoneert een frame? Benford en Snow beantwoorden deze vraag door te verwijzen naar de geloofwaardigheid en de prominentie van een bepaald frame in een discursieve context (Benford en Snow 2000: 626). Olson (2014) voegt eraan toe dat de resonantie van bepaalde beleidskaders bovendien afhangt van emotionele identificatie. De Graaf lijkt het hiermee eens. Vooral in het eerste luik wordt gesproken over het belang van gevoelens van tekort, falen, onrecht, frustratie, solidariteit of verantwoordelijkheid, en hoe deze gevoelens relateren aan bepaalde verlangens en narratieven (De Graaf 2021: 85-86, 95-96). Zo schrijft De Graaf: “De eigen frustraties en gevoelens van falen of mislukken vormden een cruciale katalysator in het proces van omarming van het jihadistische verhaal van radicale verlossing” (ibid.: 109). Ook in de tweede luik spelen emoties een belangrijke rol. Het begrip ‘appraisal’ wordt geduid als “de manier waarop mensen situaties van stress en onzekerheid inschatten, welke emoties en

⁵ Volgens Dawson worden religie en religiositeit in de literatuur vaak gereduceerd tot de inhoud van een bepaalde verzameling overtuigingen, waarover consensus bestaat. Religie en religiositeit van terroristen worden tot op zekere hoogte gelijkgesteld met orthodoxie. Dit leidt er vervolgens toe dat de mate van religiositeit nogal eens wordt misverstaan als inhoudelijke kennis van religieuze dogma's (zie Dawson 2021a, 2021b).

⁶ In plaats van overtuigingen en gedrag strikt te scheiden als metafysisch verschillende zaken, worden overtuigingen en gedrag aan elkaar gekoppeld als nauw met elkaar verweven en niet altijd goed te onderscheiden zaken. Dit sluit goed aan bij epistemologische literatuur die een dispositie tot handelen constitutief acht als stereotypische eigenschap van overtuigingen (bijv. Schwitzgebel 2002).

verklaringen ze daaraan koppelen en wat ze er vervolgens aan doen” (ibid.: 115). Radicale verlossing wordt vervolgens hieraan gerelateerd als “frame waarin een reeks uiteenlopende, heftige emoties en ervaringen – stress, pijn, medelijden, woede, onrecht – een plaats kan krijgen” (ibid.: 115). Sommige *frames* zijn dus uitermate geschikt om een plek te geven aan bepaalde gevoelens, zoals onbehagen of het gevoel van een tekort of vermeend onrecht (voor het laatste, zie Van den Bos 2018). Om de aantrekkingskracht die bepaalde frames of culturele en religieuze narratieven hebben op individuen te begrijpen, is het dus belangrijk goed zicht te hebben op de emoties van veroordeelde terroristen.

Daarnaast moeten we bij zowel emoties als verlangens de vraag stellen *hoe* deze ervaren worden en moet onderzocht worden of deze ervaring bij terroristen en niet-terroristen gelijk is of verschilt. Als er in de beleving van emoties en verlangens een verschil is, moet worden onderzocht of dit verschil kan bijdragen aan een beter begrip van radicalisering. Neem het verlangen naar zuiverheid: Hoe ervaren terroristen hun verlangen naar zuiverheid? En hoe onderscheidt zich dat van hetzelfde verlangen bij niet-terroristen? Een verlangen naar zuiverheid en de manifestatie daarvan in de orthopraxis zijn immers gemeengoed onder heel wat gelovigen; denk bijvoorbeeld aan allerhande puriteinse en piëtistische bewegingen. Deze observatie is niet geheel nieuw. Auteurs zoals Dawson (2021b: 6) roepen op om, naast te onderzoeken “wat terroristen geloven en hoe dat geloof hen tot hun daden heeft aangezet” (De Graaf 2021: 10), te bestuderen *hoe* terroristen geloven, dat wil zeggen: welke gevoelens en verlangens daarbij komen kijken, hoe intensief deze zijn en hoe deze worden beleefd.

Meer onderzoek naar de emoties van terroristen lijkt dus nodig. We willen concluderen met drie opmerkingen die de noodzaak tot verder onderzoek naar emoties relateren aan (a) de narratieve methode, (b) filosofisch onderzoek en (c) bredere ontwikkelingen in de sociologie.

Emoties en de narratieve methode. We denken, in lijn met Beatty (2013), dat narratieve methodes zeer geschikt zijn om meer inzicht te krijgen in de emoties van veroordeelde terroristen, hoe deze worden ervaren en hoe ze relateren aan hun overtuigingen. Met verwijzing naar Solomon (1995) schrijft Beatty (2013: 557):

[...] an emotion is a judgement, an assessment of the circumstances affecting me, it's also an action in a world made by others: a response – of pleasure, fear or anger – to what lies beyond our control, to what disturbs our equilibrium, our goals and desires. This tension between inner and outer imperatives – to overstate an opposition – [...] can only be captured in narratives.

Narratieven geven ons niet alleen inzicht in welke emoties prominent aanwezig zijn bij veroordeelde terroristen, maar kunnen ook inzichtelijk maken hoe deze emoties worden *beleefd*, en wat de rol is die de veroordeelde terroristen zelf toeschrijven aan hun emoties.

Emoties en filosofisch onderzoek. Filosofisch onderzoek naar de aard van politieke emoties zou als inspiratie kunnen dienen in het verdiepen van ons begrip van gevoelens en verlangens bij terroristen. Tietjen onderscheidt in haar werk over angstgerelateerde emoties (in het Engels: fear, anxiety, uncertainty) in fanatisme bijvoorbeeld vier kwesties die om conceptuele opheldering vragen. Ten eerste, wat is de aard van affectieve fenomenen? Is het affectieve fenomeen angst, vrees of het gevoel van onzekerheid? Ten tweede, wat is de aard van de objecten waarop het affect is gericht? Is het object een abstract proces, een individu of groep, of een aspect van het zelf? Ten derde, wat staat er op het spel? Ben ik bijvoorbeeld bang mijn (groep)identiteit te verliezen, mijn bestaan of mijn eigenwaarde? Ten slotte, hoe verhouden deze verschillende dimensies en fenomenen zich tot elkaar? (Tietjen 2023: 213)

Soortgelijke vragen zijn relevant voor het beter begrijpen van terroristen en terrorismeverdachten, maar mogelijk ook voor het verklaren van terrorisme. Zouden bijvoorbeeld nauwkeurigere conceptualiseringen van bepaalde emoties en verlangens kunnen verhelderen waarom mensen een bepaalde orthopraxis omarmen? Of waarom sommigen ‘slechts’ cognitief radicaliseren, terwijl anderen ook gedragsmatig radicaliseren? Of waarom sommigen zich bij een terroristische groepering aansluiten, maar slechts een deel daarvan ook daadwerkelijk tot geweld overgaat?

Emoties in sociologisch onderzoek. De bevinding dat emoties een belangrijke rol spelen in het omarmen van een radicaal frame, namelijk het radicale-verlossingsnarratief, laat ons ook de noodzaak zien om beter in kaart te brengen hoe pregnant aanwezige emoties ontstaan. Zoals Stets en Turner (2008), met verwijzing naar Barbalet (1998), schrijven: “Specific kinds of emotion states emerge among subpopulations under predictable conditions, and sociological theory will need to specify these conditions and their potential effect on collective action in societies” (Stets en Turner, 2008: 37). Deze inzichten zouden niet alleen bijdragen aan het ontwikkelen van een sociologische theorie van emoties die zowel microstructuren als macrostructuren omvat (zie Stets en Turner, 2008: 38), ze zouden ook een belangrijke vooruitgang kunnen betekenen in het beter begrijpen of het (gedeeltelijk) verklaren van terrorisme.

Literatuur

- Barbalet JM (1998) *Emotion, social theory, and social structure: A macrosociological approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beatty A (2014) Anthropology and emotion. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 20(3): 545–563.

-
- Benford RD en Snow DA (2000) Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual review of sociology*, 26(1): 611–639.
- Bos K van den (2018) *Why People Radicalize: How Unfairness Judgments are Used to Fuel Radical Beliefs*. Oxford: Oxford University Press.
- Cassam Q (2018) The Epistemology of Terrorism and Counterterrorism. *Royal Institute of Philosophy*, Supplement 85: 187–209.
- Cassam Q (2021) Epistemic Vices, Ideologies and False Consciousness. In: Hannon M en Ridder J de (red) *The Routledge Handbook of Political Epistemology*. London: Routledge, 301–311.
- Cassam Q (2022) *Extremism: A Philosophical Analysis*. London: Routledge.
- Dawson LL (2019) Taking Terrorist Accounts of their Motivations Seriously: An Exploration of the Hermeneutics of Suspicion. *Perspectives on Terrorism*, 13(5): 65–80.
- Dawson LL (2021a) Bringing Religiosity Back In: Critical Reflection on the Explanation of Western Homegrown Religious Terrorism (Part I). *Perspectives on Terrorism*, 15(1): 2–16.
- Dawson LL (2021b) Bringing Religiosity Back In: Critical Reflection on the Explanation of Western Homegrown Religious Terrorism (Part II). *Perspectives on Terrorism*, 15(2): 1–21.
- Dentith M (2014) *The Philosophy of Conspiracy Theories*. London: Palgrave Macmillan.
- Graaf B de (2021) *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*. Amsterdam: Prometheus.
- Harambam J (2020) *Contemporary Conspiracy Culture Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability*. London: Routledge.
- Hollis M (1990) *Explaining and understanding international relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Horgan J (2003) The Search for the Terrorist Personality. In: Silke A (red) *Terrorists, Victims, and Society*. Chichester: John Wiley, 3–27.
- Horgan J (2005) *The Psychology of Terrorism*. Abingdon: Routledge.
- Lindekilde L (2014) Discourse and frame analysis: in-depth analysis of qualitative data in social movement research. In: Della Porta D (red) *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press, pp. 195–227.
- McAdams D (2006) *The Redemptive Self. Stories Americans live by*. Oxford: Oxford University Press.
- Olsen KA (2014) Telling our stories: Narrative and framing in the movement for same-sex marriage. *Social Movement Studies*, 13(2): 248–266.
- Peters G (2014) Explanation, understanding and determinism in Pierre Bourdieu's sociology. *History of the Human Sciences*, 27(1): 124–149.
- Richardson L (2006) *What Terrorists Want*. New York: Random House.
- Rosenberg A (2012) *Philosophy of social science* (4th ed.). Boulder: Westview Press.
- Sardoč M (2020) Radicalisation, violent extremism and terrorism: an interview with Quassim Cassam. *Critical Studies on Terrorism*, 13(1): 166–174.
- Schwitzgebel E (2002) A Phenomenal, Dispositional Account of Belief. *Noûs*, 36(2): 249–275.
- Solomon RC (1995) Some notes on emotion, “east and west”. *Philosophy East and West*, 45(2): 171–202.
- Stets JE en Turner JH (2008) The sociology of emotions. In: Lewis M, Haviland-Jones JM en Barrett LF (red) *Handbook of emotions*. New York: The Guilford Press, pp. 32–46.

Tietjen RR (2023) Fear, Fanaticism, and Fragile Identities. *The Journal of Ethics*, 27: 211–230.

Dank en verantwoording

Werk aan dit artikel werd mogelijk gemaakt door het project EXTREME (Extreme Beliefs: The Epistemology and Ethics of Fundamentalism), dat gefinancierd wordt door de European Research Council binnen de European Union's Horizon 2020 (No. 851613), en de Vrije Universiteit Amsterdam. Voor commentaar op eerdere versies van dit essay danken we Naomi Kloosterboer en de redactie van *Tijdschrift Sociologie*. Ook danken we Beatrice de Graaf voor haar kritische reflectie op ons commentaar.

Over de auteurs

Rik Peels is universitair hoofddocent aan de afdeling Wijsbegeerte (Faculteit Geesteswetenschappen) en de afdeling Beliefs and Practices (Faculteit Religie & Theologie) van de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij leidt het ERC-project *Extreme Beliefs – The Epistemology and Ethics of Fundamentalism*, dat gaat over extreme overtuigingen in fundamentalisme, terrorisme, complotdenken en extremisme.

Nora Kindermann is PhD-kandidaat aan de afdeling Wijsbegeerte (Faculteit Geesteswetenschappen) en de afdeling Beliefs and Practices (Faculteit Religie & Theologie) van de Vrije Universiteit Amsterdam. In het kader van het ERC-project *Extreme Beliefs – The Epistemology and Ethics of Fundamentalism* doet zij onderzoek naar fundamentalistische overtuigingen.